

Соколёнок

6/2020

ноябрь – декабрь

Лашын

БАЛАЛАР УШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

2021

Йылар тыгырады

Мине, агав Анвар-Бек,
Сыдырадай сыра ман
Тыгырады ай-йылар;
Тек уьлгирсин инсанлар.

Пайхамбарлар, ваьлийлер
«Ялган» дунья оьткенлер.
Бу «ялганга» шынтылык
Эгейик деп юргенлер.

Неше шаьйир, йыравлар,
Аьлимлер эм даналар
Наьсийхатлы ак соьзлер
Аркаларга бергенлер.

Зегенликтинь санына
Бакты салды сени де.
Айтувлы инсанына
Ялгайдылар сени де.

Язганларынъ топлама,
Ян-байлык оьз халкына.
Юлдыз доьнсе аьвелге,
Кая болар Шоьлинъе.

Йырланар шат йырларынъ,
Ашыклыкты хошлайган.
Яс оьспирлер эр болар,
Наьсийхатынъ окыйган.

Ойнарлар деп билемен
Дестанларынъ сахнада.
Буьгуьнгидинъ сырлары
Сулып болар танълага.

Сен данълайган тенъ-дослык
Емис бавдай ясарар.
Сен данълайган кардашлык
Шынтылыкты яратар.

Якынлайды мерекенъ;
80 йыллык мереке!
Эткен исинъ Элинъе
Хабар болар ер-ерде!

Эдиге авылы. 2020 йыл.

Мерекеге туюскен кутлав

Сыйлы Анвар-Бек Оьтей улы!

«Ногай район» МР администрациясынынъ эм озьимнинъ атымнан ак юректен Сизди 80 йыллык мерекенъиз бен кутлайман! Сиз зейинли шаъйир, публицист, коьширувщи, коьплеген поэзия эм проза йыйынтыкларынынъ авторы, РФ язувшылар Союзынынъ агзасы, РФ журналистлер Союзынынъ агзасы, П.Ершов атындагы Халклар ара адабиат баргысынынъ лауреаты, ДР ат казанган маданият аьрекетшиси. Сиз Карашай-Шеркеш республикасында эм Дагыстан республикасында шыгатаган ногай газеталарынынъ редакцияларында ислегенсиз. Бу куьнлерде республикалык телерадиоберуьв бойынша Дагыстан Комитетининъ ногай редакциясында белсен кепте куллык этесиз.

Биз Сизинъ зейинлигинъиз бен бек озьктемсиймиз. Сиз озьинъиздинъ бакты берген борышынъызды яратувшылыкты тапкансыз, суьйим, дослык, сенимлик, эрлик эм сукландырган аьдем касиетлери акындагы шыгармалардынъ авторы кимик халк суьйимин казангансыз.

Сизге берк ден савлык, онъайлык эм куьн саввлейсиндей кутылгысыз наъсипти йораймыз.

М.АДЖЕКОВ,

«Ногай район» МР администрациясынынъ аькимбасы.

Мереке – 80 йыл

Куьнбатардынъ оьктемлиги

Мине соьйтип айтпага сьуемен мен бизим куьнбатаршы ердесимиз, аьлиги заманда белгили шаьйир, коьшируьвши эм публицист Анвар-Бек Оьтей улы Култаев акында. Неге десе бизим авылда яланъ-аяк яслыгын оьткерип, сонъ дуниядынъ кенъ йолына туьсти. Сосы куьнлерде тек ногай эм Дагыстан еринде тувыл, онынъ тысында да белгили болып токтады. Ога булай зат шайыт: янъыда онынъ биографиясын оқып шыгып, мен, куьнбатаршы, Анвар-Бек Оьтей улынынъ асарлары дунья халкынынъ 23 тилине коьширилгенин билип, оны ман оьктем болмай болмайман. Ол аз зат тувыл!

Онынъ язган аьр бир асары – ногай шоьли, ногай халкы, ногай аьдеми акында экенин сезбей болмайсынъ. Аьли мен бир неше мысаллар ман оьз ойымды беркитпеге сьуемен: ол шынты патриот, интернационалист, алал юрек

инсан, уьйкен татым эм ийги аьел басы. Шынты шоьл йигити. Соны ман бизим Куьнбатардынъ оьктемлиги.

Анвар-Бек Оьтей улы Култаевтинъ бизге ярайтаган бир ийги кылыгы бар эм онынъ акында буьгуьн айтпай да болмайман. Эгер дейим ол оьзининъ авылына келе калса, бас деп тувган ошагына, ювыкларына эм оннан сонъ авыл мектебине келер. Келгенде оьзининъ сонъгы заманда язган асарларын окувшыларга эм оқытувшыларга оқыр. Эм биз ога уьйренип те калганмыз.

Шаьйир «Оьзиме эм баскаларга» деген ятлавында булай дейди:

– *Йылылыкты*

Баскаларга берингиз –

Эгер йылув

Оьз теринъе яраса.

Мыдах болып

Коп турмага суйменгиз...

Анвар-Бек Оьтей улы оьзининъ авылын бир заманда мутпаган эм мутпайды. Оны да ол оьзининъ асарында да бизге билдирип алады. Айтпага, «Авыл туюсип эсиме» деген ятлавында мине мундай сыдыралар бар:

*Юз шакырым
Алыслыкта болсам да,
Энъ де аьруьв
Кино кимик яшавда,
Буьгуьн меним
Туюсти авыл эсиме –
Шай котарып
Турган арык анам да...*

Анвар-Бек Оьтей улы Култаевке авылы эм анасы яшавында энъ де ювык эм аявлы болып калады демеге керек. Ол оьзининъ анасын аьли де суетагаанын, онынъ аьли де кереклигин билдирмей болмайды:

*Йоклыгынъды
Кеш анъладым, анъладым.
Дуньяда
Ялгыз болган экенсинъ...
Берер эдим
Энди савлай дуньям,
Бир такыйка
Сен уьйиме тек кирсенъ...
Аьр куьн сайын
Кара шашым аз болып,
Кайгым меним
Кобьбеди анълайман.
Кобьнъил мнде
Бузылганда кол созып,
Сен кайда деп,
Кудайымнан сорайман...*

Куьнбатар эм куьнбатаршылар бизим шайирдинъ асарларынынъ баьтирлери болып келетаганына биз оьктемсимей эм разы болмай болмаймыз. Бизим Куьнбатар авылында, дурысында да, сыйлы эм

савлай Ногай шоьлине белгили болган аьдемлер де аз тувыллар. Эм олар акында бизим шайиримиз оьз халкына да айтпага эм билдирмеге суюеди. Мысалга, бизим авылдасымыз Амансылув Савкатова сав Дагыстан еринде белгили койшы. СССРдинъ авыл хозяйство куллыкшыларынынъ 17-нши съездининъ делегаты болып сайланды эм «Данък» орденининъ кавалери болды. Онынъ акында бизим шайир асарында айтпай болмайды. Мине сол асардынъ бир кесеги:

*Авылдаслар
Куьнде келип куьлпилдеп,
Сен касынъда
Курткамыз деп олтырсын.
Куьевлеринъ
Ат мингендей елпилдеп,
Келип сага,
Аьруьв соьзин коьп айтсын!..*

Бизим Анвар-Бек Оьтей улы Куьнбатар авылындагы досларын-тенълерин эм авылдасларын да язганларында эске алмай болмайды эм ол бизге бек ярайды. Айтпага, куьнбатаршы Зиявдин Межитов, дурысында да, сосы бизим Анвар-Бектинъ бир тенъи эм досы эди. Савлай районга белгили болган шофер эди. Шайиримиз онынъ акында да айтпай болмайды эм «Савбол, Зиявдин!» деген ятлавында мине булай сыдыраларын окыймыз:

*– Сенинъ колынъ шыгып бензин ийиси,
Исси куьнде неше куьйген ис этип.
Сенинъ уьйкен Элге эткен уьлисинъ –
Айталмайман, болармекен ким этип?!*

*Йоллар, йоллар. Куьнбатардан басланар.
Куьнтуварга этип токтап ол калмас.
Ногай Элде уьйкен сулып казанган –
Оьзи шофер Межитов деп, бар йолдас...*

Анвар-Бек Култаевтинъ ятлавлары тувыл, аьли бир неше дестанлары, эртегилери, балладалары мектеблерде окыладылар эм оларды ногайлар суьйип те алганлар. Айтпага, Ногай районда онынъ дестанлары «Алимханды», «Шоьл баьтирин», «Ногай Эл мен соьйлесуьвди», «Тольевханды» эм баскаларын мектеблерде окувшылар суьйип йолыкканлар.

Бизим суьйдимли шаьйиримиз эм белгили авылдасымыз Анвар-Бек Оьтей улы Култаевтинъ 80 йыллык мерекесин биз, куьнбатаршылар, соьзсиз де баьри ягыннан да ийги кепте оьткермеге мырат этемиз. Неге десе ол оьзи ногай экени мен оьктемсийди эм ногайына бар усталыгын багыслайды эм оьз ногайын оьрлендирмеге шалысады. Биз оны онынъ «Аьне сондай ногайлар» деген ятлавында сезбей болмаймыз:

*Ногайлар уллы,
Ногайлар бийик,
Ногайлар еринде,
Карлы тав кимик!..*

Коьресизбе, кайдай аьруьв эм юрек туьбиннен алынган сосы йылы соьзлери бизим шаьйиримиздинъ. Аьши мен не айтар эдим сосы бизим авылдас эм шаьйир Анвар-Бек Оьтей улына келип турган мерекесинде? Бириншилей, ден савлык сага Кудай оьзи берсин. Яз, аьли де коьп яз эм биз, ногайлар, сенинъ язганларынынъды окыякпыз эм сени мен аьр заман оьктемсиекпиз. Сиз бизге керек эм сиз ногай адабиятына керексиз.

Оьзек те, меним ойыма коьре, бизим авылдастынъ эм бизим белгили шаьйиримиздинъ мерекесин ногайлар яшайтаган баьри де ерлерде белгилесе, аьруьв болар эди! Ондай сыйды Анвар-Бек Оьтей улы Култаев шынтысы ман казанган! Ондай белгили болган йигитлеримиз ондай коьп те тувыл...

*Амзатхан
Межитов,
Муса Курманалиев
атындагы Куьнбатар
авылыннъ орта
мектебининъ
окытувшысы.*

Поэттинъ талабы акында

Белгили ногай шабйири, коьшируьвшиси эм прозаиги Анварбек Оьтей улы Култаевке быйылдынъ июль айында 80 йыл толды. Соны ман байланыслы болып, онынъ акында туьрли йылларда туьрли баспаларда аьлимлеримиздинъ, язувшыларымыздынъ

эм шабйирлеримиздинъ кайбир заманларда язган эм баспалаган материалларын йыйып, мерекеге аьзирледик. Буьгуьн солардынъ кайбирлерининъ ойларынынъ бир кесеклерин окувшыларга таныслык этпеге ерлестиремиз...

Гамзат АДЖИГЕЛЬДИЕВ

...ЭНЪ ДЕ ЕМИСЛИСИ

(макаладан уьзик)

Дагыстан ногайлардынъ литературасына яс куьшлер де келедилер. Олар Сейдахмет Рахмедов, Джалал Шихмурзаев, Борис Иналов, Солтахан Аджиков, Анварбек Култаев эм баскалары боладылар. Олардынъ арасыннан Анвар-Бек Култаев энъ де емислиси. Ол ятлавдан – ятлавга оьседи. Ама онда етиспевликлер де коьп: темалар тарлыгы, керексиз алгасавлык, бир-бирде оьз шыгармаларында коьп орынды сырдаст лирикага береди, коьп соьзлик сезиледи. Ама асылы сол Култаев токтасылган

поэт. Оьзининъ темасы, оьзининъ айырым язувы болган поэт, бир-бирде, меним ойымша, бир-эки йылдан ол оьз книгасы акында да ойламага болаяк. Боьтен де онынъ ызгы шыгармаларын окыганда, ол поэт уьшин куванасынъ. Бизим ясы уьйкен йолдасларымыз онынъ оьз книгасы болар уьшин ога ярдамласпага кереклер. Ол оны канган. Бас деп-ол аьли де яс, баьри де алдыда, сога коьре, ол ногай окувшыларды оьзининъ уьйкен шыгармалары ман аьли де кувантар деп, уьмит этемиз эм сенемиз.

АЪР КУЪН АЪРЕКЕТТЕ

(өгөрктен уозук)

...Поэт оъз ерин, оъз халкын ак юреги мен суъетаганын биз онынъ «Аъне сондай ногайлар» деген ятлавында коъремиз.

Ногайлар уллы,
Ногайлар бийик,
Ногайлар еринде
Карлы тав кимик.

Ногайлар соъзи,
Ногайлар юзи,
Ногайлар боърки
Дуныя коърки...

Оътей улы Анварбек онавдан артык поэма язган. Олар туърли йыйынтыкларга киргистилгенлер. Сол поэмалар акында коъп затлар айтпага болаяк. Тек мен булайда олардынъ экеви акында айтып озайым.

«Заман ман соъйлесуъв» деген поэмасы философиялык ойларга аркаланып язылган. Мунда поэт заман ман оны оъзининъ тенъиндей коъркип соъйлеседи. Ол дуныядынъ доърт ягын тешкерип карайды, ол якларда коъп туърли затлар ман расады. Баъри затка да «Ол калай болады экен?» – деген соравга явап излейди. Автордынъ бас ойы-аър бир инсан ийгилик, татымлык ушин куъреспеге керек. Аъне сол заманда аър бир ян тынышлык, икрамлык табар эди деген ой шыгармалардынъ негизинде.

«Алимхан» деген поэмасы ногайдынъ Аталык согыста йигитлик коърсеткен баътири Алимхан Асановка багысланып язылган. Мунда поэт Асановтынъ яшав йолы акында айта келип, онынъ уыш «Данък» орденлерине яв ман кайтип согысып тийисли болганын суъвретлейди. Мине муна шувмакты алып караягынъыз:

...Ногай улан –
Шоъл баътири Алимхан.
Яв ман каты
Арслан кимик алысты.
Есирликке
Неше немец алынды.
Омыравга
«Данък» ордени тагылды...

Автор сосы поэмасында да йигитлик-ти данък этип айтады. Ол керек.

Анварбек Култаевтинъ «Шоъл баътири» деген поэмасы да окыган аъдемлерининъ эсин оъзине каратады. Бу иске, куллыкшы аъдемге багысланган поэмасы. Явын-шашын деп карамай, бир токълыдан юз кой оъстирген койшы, манълай терисин бес тоъгип, сый табады. Бек арууъв язылган.

Анварбек Култаев аъли де кайратлы, зегенлиги оъскен. Эндиден арбатында да бизди арууъв шыгармалары ман куwandыраp деп сенемиз. Оны торка тойы ман кутлай келе, ога берк ден савлык, яшавында наъсип, язув исинде уыйкен уъстинлик сагынамыз.

ЭРИНШЕК КЫЗЛАР

(эртеги)

1.

Бурын-бурын заманда,
Арсланбек сув ягада,
Карт пан куртка яшаган,
Бар тапканын ашаган.

Болган олар бек ярлы –
Уый дегени тар терме.
Ол да ялбыр ябувлы –
Эскен сайын ел келе...

Аелинде булардынъ
Болган экен уыш кызы.
Кайгылары кызлардынъ,
Ойнав болган баягы.

Эртен кетсе ягага,
Кешке дейим турганлар.
Уыйге келип, ас ашап,
Уыймелесин ятканлар.

Мал дегенде бир сыйыр,
Оны олар савмаган.
Кийимлери кир болып,
Бир сама да ювмаган.

Баккан байдынъ койларын,
Оннан бираз казанган.
Аъри-бери зат алып,
Куън йиберип, яшаган.

2.

Бир куън атай койларын,
Авлакка деп шыгарган.
Алып оъзи таягын –
Мал артыннан ювырган.

Бара-бара сосы карт,
Агашлыкка йолыга.

Караса-терек баста,
Йылтыраган коъп алма.

Койлар оърис кетеди.
Карт терекке етеди.
Бутакларын силкеди,
Ерге алма туъседи.

Карт ойлайды йыяйым,
Кызларыма берейим.
Тойып олар ашасын –
Суыйнерлер, коърейим...

Алмаларды уъзеди,
Эм бир ерге йыяды.
Туъспесин деп биреви,
Белине сык байлайды.

Ювыклар кеш келеди.
Карт койларын йыяды.
Туьсип йолга кетеди –
Юртка келип калады.

Койын сала корага,
Иесине ярарга.
Сонъ уьйине барады,
Таягын да салады.

Уьйге кире, кызлары
Олтырылар муьйисте.
Ялт-юлт эте курткасы –
Асы да йок бермеге.

3.

Уьйкен кызга янаса,
Аста кепте ол айта:
– Шешши, кызым, белимди,
Ял алайым эндиги!

Кызы айта: – Кой, атам,
Мен шашымды оьремен,
Заманым йок анъласанъ,
Шыда бираз, келермен!

Карт саклайды, саклайды.
Уьйкен кызы янаспай.
Энди артык карамай,
Экиншиге айтады:

– Шешши, кызым, белимди,
Ял алайым эндиги!
Эситпеген кисидей,
Бу кыз да явап бермей...

Онда-мунда карт карай,
Кызы ога янаспай.
Ол да артык щыдамай,
Уьшиншиге шабалай.

Эндигиси карт баслай:
– Сен кишкейим шапалай!
Шешши меним белимди,
Ял алайым эндиги!

Кыз да бере явабын:
– Атай, куллык этемен,
Белки, оны битсем мен,
Шешпеге де келермен!

Соны мынан кишкей де,
Алмай ата тилегин.
Кобмек тиймей биревден,
Кабрип атай не этсин!

Онда-мунда карайды,
Курткасына йобнейди.
– Коппе ис? – деп, сорайды,
Не айтарын куьтеди.

Куртка кабрип шат болды.
Эм эрине янасты.
– Сага аьши не болды? –
Деп, оннан да сорады.

Кобз карасын таслайды,
Карт тагы да баслайды:
– Шешши меним белимди,
Ял алайым эндиги!

Куртка картын кушаклап,
Белин онынъ шешеди.
Сол заман-ав тымалап,
Алма ерге туьседи.

Уьйкен, уьйкен алмалар,
Уьй ишинде шабалар.
Аьруьв пискен, кызарган,
Ал кайсысын ярайган!

5.

Сол заманда кызлары,
Кобредилер алмады:
Кызыл туьсли эм сары,
Ийис яйьп, кокыйды.

Карт шырайы туьрленди,
Кызларына ювырган
Алмалардан бермеди.
Себеби: ашувланган...

Кувган кырга кызларын,
Битирмеге куллыгын.
Курткасына янасты,
Дорба авызын ашты.

Таслай ога алмалар,
Карашы, кайдай олар!
Бобьлме толды ийиске –
Куртка карай муьйиске.

Сала ога дорбасын,
Эш бирев де алмасын:
«Ислемеген-тислемес»,
Дейди, оьзи суьйине...

6.

Карты разы болады,
Кушаклайды курткасын.
Аьли олар яшайды,
Яшавлары онъ болсын!

Аьне сондай эриншек,
Кызлар бизде болмасын.
Йолькса да бирерле,
Эртегиде оқылсын...

Мен де оны битирдим.
Яздым халкым оқыр деп.
Ким болса да биревдинъ
Юрегине «олтыр!» – деп.

Окып болып, яраткан,
Мага хат та ол язсын.
Мен баскасын басларман –
Келееклер окысын!

Белки, мынънын ишиннен,
Бирев мени эскерер.
Эртегимнен бир кесек,
Окып яттан уьйренер!

Айтар аьруьв язылган!
Суьйип оны оқыдым.
Анвар–Бек Култайдан
Калган экен, анъладым!

Шайыр шайыр акында

ОТЫЗ ЙЫЛЛЫК ДОСЛЫГЫМЫЗ...

Ногай улы эм шайири Анвар-Бек Оьтей улы Култаев пен отыз йыллык дослыгымыз барлыгына мен разы ман эм оьктемсиймен. Култаевтинъ мерекеси акында бир-эки соьзимди айтпага суьмен.

Мен кумык шайири болып, оны ман 1990-ншы йыл Дагыстаннынъ язувшылар Союзында таныстым эм билдим Анвар-Бек оьз халкынынъ таьрийхин, адабиятын эм оьз халкынынъ белгили аьдемлерин таныйтаганын анъладым.

Бириншилей, Анвар-Бек Култаев. Ол Совет Союзы заманында орыслар Леонид Леонов пан, Евгений Евтушен-

ко ман, кыргыз Чингиз Айтматов пан, балкар Кайсын Кулиев пен, калмык Давид Кугультинов пан, карашай Халимат Байрамукова ман, чуваш Мустай Карим мен эм баскалары ман ювык катнаскан.

А бизим Дагыстан адабиятынынъ классиклери лак Юсуп Хаппалаев, даргинли Ахмед-Хан Абубакар, Магомед Гамидов, табасаран Юсуф Базутаев, лезгин Жамидин, Байрам Салимов, орыс Марина Ахмедова, эм оьзгелер мен онлаган йыл узагында бирге ислеген эм коьплеген йолыгысларда болган. Сыйлы Култаев бизим кумык язувшылары эм шайирлери Анвар Аджиев пен, Аткай ман, Шарип Албериев пен, Магомед Атабаев пен оьзининъ ювык аьдемлери кимик дослык байланысын тутып турган.

Мен оьзим мине йырма йылдан бери ногайлы Култаев пен Дагыстаннынъ язувшылар Союзында бирге куллык этуьв тувыл да, бир кабинетте олтыраман... Ол-Ногай шоьлининъ шынты алал улы, ногай халкын йырлавшы эм ногай байлыгын баска халкларга арымай-талмай еткеруьвши. Мен Анвар-Бек пен бирге бизим республикадынъ баьри де калаларында эм районларында болганман. Эм аьр заман ол шыгып соьйлесе, аудитория ман йорык ортак тил табады эм оьзининъ халкынынъ бай болган фольклоры, адабияты акында аьли де коьплер билмеген эм эситпеген

затларды айтып биледи. Эм сол зат уш-
шин оны не ерде де йылы йолыгадылар.

Анвар-Бек Култаев коьп миллетли
Дагыстан халкынынъ адабиятын да те-
рен билген эм анълаган аьдем. Эм ногай
тилине не шаклы авторларды коьшире-
ди, оларды оьз миллетине ювык этеди.

2000-ншы йыл Расул Гамзатов Дагы-
станнынъ язувшылар Союзына куллык
этпеге Култаевти шакырды эм бизге,
куллыкшыларга, айтты: «Бу ногай ша-
ьйири Анвар-Бек Култаев. Ол эндиги-
си язувшылар Союзынынъ секретари,
ногай секциясынынъ етекшиси. Керек
болса, коьмек те ога этерсиз».

Анвар-Бек кумык халкын бек сьуди
эм аявлайды. Кумыклар да ога сыйлык
этип келедилер. Ол оьзи де коьп кумык
ерлерде болып, «кумык туьз бен ногай
туьз» деген ятлавын окыса, оны хош-
ламаган аьдемди мен билмеймен. Аьли
мен сизге оьзим яраткан болып, бир
неше сыдырасын да келтирер эдим:

*Кумык туьзлик ол-ногай туьзлик ол –
Бар Гамзаты, бар Казак.
Эл таныган, соьзлери-ок –
Бал эм дарман болаяк!*

*Кумык туьзлик пен ногай туьзлик,
Эки авыз, тек бир соьз.*

*Кудай сьыйип яраткан –
Сав дагыстан коьз салган!*

Дагыстан еринде Култаевлер аьели –
белгили эм абырайлы аьел. Анвар-Бек-
тинъ аьели Стамулхан Якуб кызы мине
йырма йылдан артык заман ногай тилин-
де балалар ушшин шыгатаган «Лашын»
журналынынъ редакторы. Коллектив-
те сыйлы эм абырайлы. Оьзи Дагыстан
республикасынынъ культурасынынъ ат
казанган куллыкшысы, ийги аьелши.
Ногайлар арасыннан болып, Махачка-
лада сондай белгили аьел барлыгы ман
ногайлар оьктем болмага боладылар!

Олар уш улларын да оьстиргенлер.
Оларды яшав йолына да салганлар. Ба-
лалары да ата-анасына ийги сый этеди-
лер. Балалы-шагалы болып яшап та ту-
радылар. Оннан уйкен не сый керек?!

Эм аьдетке кирген кепте, мен Анвар-
Бекти билетаган эм сыйлайтаган йолдас-
лары эм оьзим атымнан ак юрегимнен
келип турган мерекеси мен кутлайман,
аьли де яша, аьли де коьп китаьплер
бизим дагыстан халкына савгалав эт! –
деп, айтпага сьуемен...

*Шейит-Ханум Алишева,
Дагыстаннынъ халк шаьйири.*

М. БЕСАҚАЕВ

КУБЗ КЕЛДИ

Кырк кийик те шаптырар,
Окув йолын баслатар,
Ширкейлерден каштырар
Яне бийдай шаштырар.

Казан октай кадалар,
Кыска абзирлик сорар.
Эсиклерди яптырар,
Йылув ошакты яктырар.

ЯЗ

Шилле куьнлер ярдырар,
Шыбынларга талатар.
Аьлбелиди уьздирер,
Балыкларды юздирер.

Сары тамыз коьрк атар,
Бираз куьнди кыскартар.
Бакшаларды босатар,
Емислерди йыйдырар.

ЭСКИ КУЙЫ

(хабар)

Мен ол заманда бир он ясларым-да болсам ярайды. Мага коьре, бир 1950-51-нши йыллар болар. Ол заманда бизим авылымыз – Мал-Оьстируьв деп аталаган эди. Аьлиги Куьнбатар авылыныннан бир уьш, доьрт шақырымларда, онынъ куьнтувар бетинде ерлескен эди. Биз, балалар, язгы каникуллардамыз. Авылдынъ куьнбатар сырт бетинде, шақырым яде оннан бираз эректе Молаьжи куйысы бар. Эриккен заманларда, ялкып турганнан, онынъ басына барып олтыратаган эм коьп заманлар хабарласувлар этетаган эдик. Онынъ сувы аьлемет салкын эм оьзи таза болатан эди. Ондай бир куйы терен де тувыл – уьш, доьрт кере силксенъ, сувлы шелек шыгып та калады. Менимше, яз куьнлеринде онынъ басында аьдемлер коьп йыйылатаган эм авылдынъ хабарын айтып туратаган эдилер. Неге десе, биз кайсы заман ога барсак та, аьдемлер – малоьстируьвшилер болатан эм шат коьнъилде хабарласув этетаган эдилер.

Экиншилей, сосы куйы Куьнбатар авылы ман Мал-Оьстируьв авылларынынъ арасында ерлескен. Куьнбатаршылар Мал-Оьстируьвге бара болса, токтайдылар. Сув алып ишедилер. Солай малоьстируьвшилер де этедилер. Ол заманда сосы эки авылдынъ ортасында, аьдетинше, оьгиз яде ат егилген арбалар юредилер. Велосипедтинъ оьзи йок эди. Яде яав аьдемлерди коьресинъ. Олар да бирем-сирем болып коьринедилер.

Биз бир куьн бир неше бала болып, сосы куйыга карап йоьнедик. Келдик.

Онынъ басында бир неше аьдем олтыры. Биревлери шелектен сув ишедилер, колларын-бетлерин салкын сув ман шайкайдылар. Калганлары, хабар этедилер. Не зат болса да, куйыга тыныш турмага заман йок. Онда аьдемлер сеси, онда койлардынъ сеслери, онда куйрыкларын булгап турган ийтлер боладылар.

Биз онда келгенде, олтырган аьдемлер янланып кеттилер. Биз авылдынъ кеделери. Баьримиз де бир-биримизди билемиз. Солардынъ ишинде авыл яшавшылары арасында оьзининъ маскарашы ман белгили Моллали-аьжи деген эркек те бар эди. Мен билип, ол сав оьмири койшы олып келеятыр. Оьзининъ уьйинде де онынъ маллары аз тувыллар. Бизим уьйдинъ яныннан эртен-кеш онынъ аьели Аьсирет койларын эм сыйырларын айдайтаганын эм кеште болса, кайтарып алып бараятырганын коьрип тураман. Хабардан хабар шыкканда, Молла-аьжи олтырганлар сосы куйы ман байланыслы болган бир затты айтпага деп токтасты эм айтты. Мен аьли сосы эсимде калай сакланган болса, сол кепте айтпага деп токтастым.

Бу ис 1942-нши йыл болыпты экен. Немецлердинъ куьп мотоцикллери бизим Мал-Оьстируьв авылга кирип келеди. Авылдынъ ортасында токтайдылар. Оьзлеринше бир затлар айтадылар. Тек не пайда, олардынъ соьзлерин анълайтаганлар болмайдылар. Ымлайдылар, ымлайдылар, коядылар. Анъламайдылар бир-бирисин. Сонъ немецлердинъ биревлери ногайлардынъ азбарларына киредилер эм

«яйко, яйко!» дейдилер. Демек, бизге юмыртка беринъиз дегенлери экен. Баска биревлери азбарларга киредилер эм коьзлерине коьринген тавыкларды, баьпийлерди ыслайдылар эм мотоцикллерге таслайдылар. А баскалары касларындагы куйыдан сув шыгарып ишедилер. Басларын ювадылар. Оьзлерининъ савытларына куядылар. Ювынадылар. Соьйтип ял аладылар. Олардынъ-немецлердинъ келген хабары савлай авылга яйылып кетеди. «Немецлер!», «Немецлер!» деп, орам-орамнан сеслер шыгадылар. Немецлер сак-баьриси де ян-ягына карайдылар. Шексинедилер. Белки, савыт тагыл-

ган совет аьскерлери де болмага болак. Ябыспага, согыспага болак...

Молла-аьжидинъ айтувы бойынша, ол эм онынъ койшы йолдаслары соьлеги Моллали куйыдынъ касында койлары ман болганлар экен. Хабар буларга еткенде, бас койшы Салим йолдасларына булай дейди:

– Кеделер, каранъыз. Сак болайык. Немецлер аьли бу йолдан Куьнбатарга кетерлер. Койларды артка карап айдамага керек. Адырларга. Немецлерге буйырмасын биреви де. Алла оларга оны бермесин бир заман да. Эт тувыл, ув ашагай эдилер фашистлер бизим ногай еринде.

(ызы болак).

КУЖЫРЛЫ САНДЫК

(хабар)

С ол арада зыйкылдап эсик ашылады эм аяттынъ иши анамнынъ кобнъилли, занъыравык давазына толады:

– Асантай! Оьмирзак! – деп шакырады ол. – Келинъиз, мен сизге кайдай уйкен карбыз аькелгенмен!

– Мен мундаман! – деп бакырганымды оьзим де билмей каламан мен. Карбыз акында эситкен сонъ, шалт болып сандыктынъ ишиннен шыкпага керекпен. Ол болмаса карбызды Оьмирзак оьзи ашап кутылмага болаяк. Солды да сандыктынъ капагын ашаяк боламан, кенем де ашалаймаман. Мен сандыктынъ ишинде эки буюгуулип тизлериме шобгемен эм эки де колымды тоьсекке тиреп, аркам ман сандыктынъ капагын ийттеймен, ама ашалаймаман. Сандык киртленген. Оьмирзак киртлеген болар.

– Мундаман мен! – деп тыпырдап бакыраман мен яне. – Капкашты ашынъыз.

– Ув – вай, Асантайдынъ давазы сандыктынъ ишиннен шыгады

да, – деп коркынышлы аьжейипсинеди анам.

– Сандыктынъ ишинде дейсинъме? – деп акам сандыктынъ капагына «тук-тук» этип кагады. – Бирев барма мунда?

– Бар, бар. Мен мундаман! – деп суййинишли бакыраман.

– Мен деген ким? – деп суслы давазы ман сорады акам.

– Сизинъ улынъыз Асантай, – деп шыдамсызланаман мен. – Ашынъыз сандыкты, карбыз егим келеди.

– Куьшелеклер карбыз емейтаганлар, – деп сол арада соьз косады Оьмирзак.

– Бу-ув, амалым-дарманым, – деп ая-куе болады анам. – Сандыктынъ ишинде сен не этесинъ, Асантай?

– Ол куьшелек болган, – деп селекели куьледи Оьмирзак. – Уьйге берилген сабакларды эткиси келмейди. Солды да ол буьгуьн куьшелек болып сандыкка кирген.

– Ашынъыз. Карбыз егим келеди-и, – деп сылкылдайман мен.

– Куьшелеклер карбыз емейтаганлар, – деп сылкылдавымды кеседи Оьмирзак.

– Токта, токта, Оьмирзак, – дейди акам калын давазы ман. – Биз мунда коьтере саьспекледик. Эй, сандыктынъ ишиндеги, сен Асантай ма, яде болса куьшелек пе?

Мен, уялып, уьндемеймен. «Сандыктынъ туьби мен ердинъ асты тесик болса, олла, ант болсын, сол тесиктен шыгар эдим, – деп ойлайман. – Акам ман анам сандыктынъ капагын ашып карасалар, мен йокпан. Мен ердинъ баска тесигиннен шыгып акам мен анамнынъ касына келер эдим. «Сандыктынъ ишиндеги сен эдинъме?» – деп сорарлар олар. «Йок», – деп яваплар эдим мен. «Сейир экен, аьше сандык-

тынъ ишинде ким эди?» – деп сорар акам. «Билмеймен», – деп ийнимди кагып яваплар эдим мен. Тек буьйтип болаяк тувыл. Буьйтип тек эртегиде болады».

Меним ойларымды тым-тыракай этип, тыстан бирев сандыктынъ капкашын, бармагы ман «тук-тук» этип, кагады.

– Ким сандыктынъ ишинде? Асантайма, яде болса куьшелекпе? – деп калын давазы ман суслы сорады акам.

– Асантайман, – деп, йыламага етип, яваплайман мен.

– Аьруув аьше, – дейди акам. – Оьмирзак, аш сандыктынъ киртин.

Суййтип бир такыйкадан сандыктынъ кирти «зыкыр-зыкыр, шыкыр-шыкыр» этилип ашылады да сандыктынъ капкашы коьтериледи.

– Бу-ув, бетимнинъ карасы, – дейди анам ягын ыслап. – Асантай, сен сандыктынъ ишин коьтере куьшелектинъ уясына усас эткенсинъ де!

Мен, ушып туруп, сандыктынъ ишиннен асыгыслы шыгаман:

– Кайдады карбыз? – Акам ман анам эм Оьмирзак завк этип шеклери катып куьледилер. Мен, карбызды коьрмеге асыгып, казан пешке ювыраман.

Ак сыпырадынъ уьстинде куба кавырсын тепшекте тилим-тилим карайолаклы ак карбыз, коьздинъ явын алады. Кайдай уьйкен карбыз!

– Асантай! Уьйге берилген сабакларынъды этпеге олтыр, – дейди акам уьйкен пештен. – Карбызды сонъында ашармыз.

– Аьруув, – деп макул боламан мен эм тынысымды авыр алсам да, ишимнен суййинемен: «Ва-а, куьшелек болганнан эсе, Асантай болганын коьпке ийги», – деймен оьзим-оьзиме.

«Тулпар» алдыга абыт алады

Аявды кыймасым акында

Меним энъ де ийги кыймасымнынъ аты-Айша. Биз экевмиз 1-нши класстан алып айырылмас кыймаслар боламыз. Бу йыл бизим шынты дослыгымызга ети йыл болады. Сосы йыллар ишинде Айша экевимиз бирге кайда да болдык. Табиатка походка бардык, Червлены-буруны авылдагы бассейнде шомылдык, ол бизим уйде конды, мен оларда кондым. Аъли ол Буйнакск калада яшайды, биз тек телефон ман соьйлеймиз. Онынъ келуьвин аьр заман куьтемен. Заман бек тез кетеди, ама бизим кыймаслыгымыз куьннен куьнге беркийди. Кайда барсак та бирге, не ашасак та бир. Кыймаслар сондай татым болмага кереклер.

*Аделина АДИСОВА,
7 «а» кл. окувшысы.*

Добрт ястан адыг кыймаслар

Бир кере, мага тек 4 яс заманда, мен орамга анамды излеп шыктым. Артезиан баста мендей кишкей кыз туры эди. Биз танысып, бир-биримизди коьптен билетагандай болып, соьйлеп кеттик. Заманнынъ кайтип кеткенин де сезбей калдык. Энди бизди аналарымыз излеп шыктылар: «Энди сиз кыймаслар болдынъыз, а кыймаслар бек татым болмага кереклер!» – дедилер олар. Эмина кыймасым тек беске окыйды, баьри дерислерди де суьеди, билгенин аьр заман йолдаслары ман боьлиседи.

*Азиза ШОНДАЕВА,
7 «а» кл «Тулпар».*

Язгы каникуды кадай озгардым

Язгы каникулда бизге уьйкен аьптем Гульжана эки яслык кишкей кызы ман турмага келди. Ол бек акылы бала, бийимеге, йырламага суьеди, уьйдегилердинъ де баьрисин де бийитеди, йырлатады. Онынъ айтканын этпесек, уьйкен аьдемдей болып, бизге оьпкелейди. Айдынъ кайтып оьткенин де билмей калдым. Шилле айда абам ман Саратовка бардым. Абам ман езде мени кайда да кыдырттылар. Сочи калага тенъиз ягасына да тыншаймага кеттик, коьп аьруьв затлар коьрдик, кыдырдык, тенъиз суьына коьмилип, шомылдык. Эне соьйтип меним язгы каникулларым бек эстеликли болып оьттилер.

*Айша БАЙМАНБЕТОВА,
5 кл. окувшысы «Тулпар» куьби.*

ӨЙЛАН. ЯВАБЫН БЕР

Рифмаланган юмаклар

Эки аяк,
Мен айтайым, бар менде,
Тайыспасынъ,
Бузлавыктан кет обтип.
Бак та болмас
Бензин куяр обзинде:
Аты онынъ
Эскерейим, бил...

Уста оны
Алып колга ойнаса,
Ямагатым
Ял алаган анъ шыга.
Анъы болса,
Юреклерде таласа —
Аты онынъ
Эскерейим...

Кобз алдымда
Айланады дуния,
Айткан кимик:
«Ер эм коьк тоьгерек!»
Аьр класста
Карай оны йылмая,
Аты онынъ
Билип койшы...

Сыпыргыштай,
Ялбыраган бар куйрык.
Булгай берсе,
Саьспеклейсинъ, бир куьлки.
Тавык коьрсе,
Онда уьйкен кышкырык:
Ал эсинъе,
Ал эсинъе ол...

Эдиге авылда уыйкен байрам

*Яланъ аяк ювырган Янзы авылым,
Яныма аьсирет болган таьтли авылым.*

Эсейгенде сен мага боьтен де исси тие синъ, аьр бир яхшылыгынъ ман юрегиме етесинъ. Меним кишкей татым орамым эсимде балдай таьтли болып калган. Сол орамда бир заманда, бир шакта Расул, Кулика, Айнадин, Эльдар, Увылжан кыймас, Марина, аданасларым Руслан, Арслан болып кувмак ойнайтаган эдик.

Орам ман Салимсолтан атай кетип бараятырса, шувылдасып алдына ювырып шыгар эдик, ол бизге тоьс кисесиннен шыгарып тас каьмпет пайлайтаган эди. Ах, кайдай таьтли заманлар эди. Алтын тетем аскан сары шайды ишпеген бала болмагандыр, Енсылув абамыздынъ оьтпегин ашамаган киси йоктыр. Эсимде Канитат энем, Муьтли абам, Нурбийке, Муклица, Тотай абаларымыз.

Бу куьнлерде меним Сайдат анам, яслыгын эскерип, хабарлап басласа, Муьтли абайдынъ берген кесек-кесек сары

майларын, юмсак оьтпегин кайта-кайта айтады. Тетем Алтыннынъ хабарлары болса, авылда эситпеген-билмеген аьдем йоктыр. Орамымызда тизилип келип, бир аьел болып, бир курсактан шыккан аданаслардай Абдулла Джуманбетов, Аджигелди Абдулкеримов, Алимгазы Майлыбаев, Салимсолтан Янмурзаев, Шабан Шабанов, Сагнаев Мамбет, Юсуп, Шопай болган, бек акылбалык, туврашыл деп ясы уыйкенлер айтаган эди наьсийхатын танъламай, маслагат сорамай ис басламаганлар деп эситкенмен. Бизим орамга сол узак йыллар артта «Абдулла орамы» деп айтатаган болганлар. Авылдынъ ясы уыйкенлери айткан заты ерде калмады, мине букуьнлерде сол ат орамга акыйкатлай да тагылды.

Абдулла Джуманбетовтынъ эстелигине орамда мемориал тактасы салынып, онынъ аты орамга беркитилди. Абдулла Джуманбетов 1880 йыл тувган,

1964 йыл топырак болган. 84 ясына дейим яшаган аксакал авыл ушин яны бек авырыштаган болган. Орамга ат тагылул байрамда ясы уйкенлер ишиннен шыгып сойлегенлерден Авакхан Алимгазы кызын бек сейирсинип, суыйип тынъладылар, онынъ эскеруви кызыклы эди. «Бизим уйимиздинъ бир шети омырап, баска ерден уй салмага керек эдик, ама сол уйди кайсы ерден салмага керегин билмей, Абдулла Джуманбетов кашан келип, каерде салаягын коьрсетпей турып басламаганмыз. Сакинат абамыз яслыгын эскерип, коьз ясын суьртти, кайтип оларды Абдулла атай саклаганын. Авыл аьдемлерининъ эслеринде Абдулла Джуманбетов акында коьп йылы эскерувлер калганлар. Ол шавып бараяткан атка атланып, ат уьстинде турып, ерден койды кагып алган дейдилер. «Оьлгеннинъ оьзин айтпа, соьзин айт» – дегенлей, сол айтылган соьзлерди ерден шашылган туьйди йыйнагандай этип йыйнаймыз бу куьнлерде. Джуманбетовлардынъ ювыгы, шайир Магомед-Али Ханов та Абдулла Джуманбет улы акында эситкенлери мен боьлисип, ясларга оьзининъ ийги йоравларын айтты. Минат Юсуп кызы да атасы акында: «Меним коьз алдымда атам карт болса да, оьзин йигиттей этип юритип, дайым да атка минип атланып, атты шаптырып юретаганы акында айтты. Сол келетаган йылларда Джумабетовлардынъ уйине коьп аьдемлер келетаган болганлар, тавлылар да коьп келе эдилер. Меним атам бек каты, суслы аьдем эди эм эр кисиди тербиялавга уйкен маьне беретан эди меним аданасларым Ибрагим мен Суьйиндикти коьп

ислететаган эди, соны уьшин олар бир куллыктан да коркпай, сол ис суьерлигин оьз балаларына да синъдирип болдылар. Эм атам окувга да уйкен маьне берген, окумага керек, окув-яшав азыгы, деп туратан эди эм бизге ким келсе де, оьктемсип: «Меним кызым оьскенде окутувшы болаяк! – деп оьзеленер эди. Ол заманда окутувшылар сыйы да бек бийикте эди» – деп эскереди.

Эдиге авылымыз кишкей болса да, бек билимли, оьнерли аьдемлерди тербиялаган, сол меним кишкей орамымда ювырып оьскенлер Сагнаев Крымхан, Янмурзаев Адильхан, Бийке Кулунчакова, Сайдат Аджигельди кызы, Маллыбийке Елгишиева.

Авил басы Расул Елгишиев сосы байрамга йыйылган халк алдына шыгып, хош келди соьзин айтты, сондай абырайлы аьдемлердинъ тувдыклары юртшылар болмага кереклер, тил бирликте, авылымыз уьшин куллык этип яшайык деп шапырды.

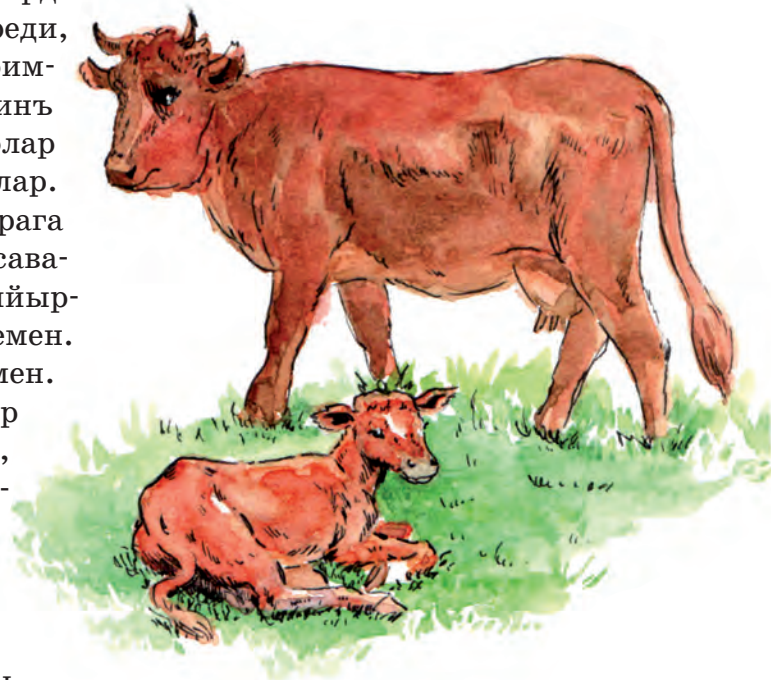
Оьктемсиймен баьтир атлы Эдиге авылым ман, сосы сыйлы атты алган орамымнан келеекте де белгили аьдемлер шыкканын Кудайдан тилеймен.

Салимет МАЙЛЫБАЕВА.

Меним суйикди айваныма

Мен айванлар ишинде сыйырды суйемен. Сыйыр бизге суйт береди, суйттен биз каймак, пыслак, иримшик, май этемиз. Бизим уйдинъ сыйырлары бек тынълавлы, олар заманы ман отлактан кайтадылар. Тетем мен экевимиз оларды корага капаймыз, анам сыйырларды савады. Эртен болса, мен атама сыйырды оьриске айдамага коьмек этемен. Туьсте бузавларга сув, ем беремен. Бузавлар мага уьйренгенлер, олар кайдай ыспайы: алабай, сары, ак, куба. Сыйырларымыз да туьрли-туьрли, олардынъ оьзлерининъ атлары бар. Май айда тувган уьшин «Майка» деп айтамыз, муьйиссиз сыйырга «токал» деймиз, туьсине коьре «сары», «кызыл» деп айтамыз. Сыйырлар-бек пайдалы айванлар, оларды тек ийги карав керек.

Дженнет Карагулова, 5 «а» кл. Карагас.

Барсик

Бизим аьелде атамнынъ уьйкен кошары бар. Онда ол сыйырлар эм койлар саклайды. Атамыз бизди тез-тез кырга аькетеди. Биз ога койларды кайтарысып коьмек этемиз... Кошарда уьйкен-уьйкен ийтлер де бар. Олар кешелерде кошарды каравыллайдылар. Ийтлер-бек сак айванлар. Бир кере атам мага кишкей куьшелек аькелди. Ол мага куьшли ярады, мен ога «Барсик» деп ат салдым. Куьшелегим бек ыспайы ийтке айланды. Аьр куьн сайын мени азбардынъ кырында олтырып школадан карайды. Мени мен ойнамага суйеди, мага бирев тийсе, оны кабады. Барсигимнинъ акыллы экени коьзлериннен белгили, ол мага кайтип бир аьдемдей болып карайды, меним ойларымды анълагандай болады. Ийт-аьдемнинъ алал досы деп босына айтпаганлар, ол ушыны ман да шынты дос.

*Айша Байманбетова,
5 «а» кл. Карагас.*

Суйумбийке

Анна Самарскаядың ясаган суйверти.

Суьвретлерди бояңыз!

Соколёнок

Лашын

6/2020

ноябрь – декабрь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:

Министерство информатизации, связи и массовых коммуникаций Республики Дагестан.

Регистрационный номер

серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г.
выдан управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1990 г.

Руководитель – главный редактор
М.М. Ахмедов

Редколлегия:

А.Исмаилов (зам. гл. редактора)
Т.Зургалова (отв. секретарь)
А.Култаев
Б.Кулунчакова
М.Авезов
С. Майлыбаева
С. Култаева (редактор выпуска)

Художественный редактор З.Даганов
Технический редактор Т. Лузина
Художник номера С. Гаджиева

Формат 60x84 1/4
Бумага офсетная.
Уч. изд. л. 2,98.
Уч. печ. лист 3,26.

Выход в свет 15.12.2020 г.
Тираж 254 экз.
Заказ № 786.

Типография:

ООО «Издательство «Феникс-пресс».

Адрес типографии:

367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов «Соколёнок» и «Литературный Дагестан».

Адрес редакции и издателя:

367000, РД, г.Махачкала,
ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Ногайский язык.

Индекс: на год - 63238,
на полугодие - 78432.

Цена свободная.

